

adta volna ki a keze közül — ahogy Pintér József, a *Tücsök a máglyán* versanyagának és prózai írásainak kötetbe rendezője, a bevezető tanulmány szerzője írta.

A szociográfiai kötettel adós maradt Nagy Imre. Felőrölte erejét a betegség, a rák. Mi maradt a költő után, amit mindig érdemes lesz felidézni? Ha egy letűnt kor iszonyúságának, nincstelen paraszti életének rekvizitumait ismernénk csak fel a verseiben, már akkor is megérné hozzá fordulnunk. De jó néhány olyan költeményt is írt — *Falum hősege, Magyar sors, Tizen is...*, *Fazék a pocsolyában, Levelem sorsa, Holtak derese* stb. —, amelyet a legszebb magyar versek közül sem szabad kifelejteni. (Szépirodalmi, 1971.)

MÁRKUS BÉLA

Orbán Ottó: A föltámadás elmarad

„A képzelet végül felnő feladatához, és göndör déltengereiről eltakarodva bevonja látomásait, mint a vitorlát. Lakása fütetlen tárgyilagosság. Párnája kő, füst, forgalom.”

Orbán új ars poeticája meglepi az olvasót. A Tiszatáj hasábjain évekkkel ezelőtt jómagam is — elismerve tehetségét — főleg túl bonyolult, sőt mesterségesen és mesterkéltén bonyolított látomásai miatt hadakoztam károsnak ítélt jelensége ellen. „Világosság híján a vers a fantázia ringyója” — olvasom gyanakodva Orbán megfogalmazásában egykori kifogásaim tömör, kemény summáját. De a versek meggyőzőnek: költőjük valóban túllépett egykori gyakorlatán.

Még itt-ott megmaradtak a túlkonstruált képek. Pl.: „a vér vattás lombjaiban, mint szárnyas szellem a sírás suhan.” Elemzés közben kiderül, mennyi expresszív szókapcsolat zsúfolódott a mondatban. (A sírás suhan, méghozzá a vér lombjaiban, amelyek vattás lombok, úgy suhan, mint egy szellem, szárnyas szellem.) Ez a kép nem zavaros, érthető, de egy képnél csak kisebb baj, ha nem értjük; nagyobb problémát okoz, ha nem tudjuk elképzelni. Ebben az esetben nem közvetít számunkra érzelmeket, legfeljebb hidegen csodálhatjuk a képet összeszerkesztő akrobatikát. „A szó-bűvész pedig, bár a célja fennkölt: sugárral édesíteni a panaszt, hamis kocsmárosként híg szóbeszéddel vizezi szenvedésünk óborát.” Úgy van, örvendezünk (de mi az, hogy „sugárral édesíteni”? Nekem, mielőtt bármire gondolhattam volna, az angol „sugar” jutott eszembe, mert azzal valóban lehet édesíteni, és mert mindez intelmeket Hamlet királyfi mondja borotválkozás közben. Mindenesetre nem tartom teljesen véletlennek efféle egybeeséseket.)

A szóbüvészetet korholó szavakat valóságos nyelvi búvészmutatvány előzi meg: „*az ágasnyelvű színlelés... romokra költ, elköltve azt, amit fel kéne költeni, a szenvedélyt, az unalom tojását költi ki.*” Mindenesetre Orbán megértette költészetének egyik problémáját, és tudatosan harcol ellene. Ezt a tudatosságot jelzik, bizonyítják azok a megnövekedett számban előforduló versek, amelyek a költészet lényegével, problémáival foglalkoznak. Pl.: *Tanköltemény az avantgardról. Költők, Költészet, Antipóetika* stb. Ez nem valamiféle literátorkodó póz, parnasszista belenyészet. Sőt. „*A klasszikus ihlet ismeretlen helyre távozott és bezárta a poétika szédületes kalapszalonzóját;*” „*az a vers amely nem vonja kétségbe magát kétségbe vonja a költészetet.* Ezzel szemben „*ébresztő és takaródó között*” a besorozott föld dühödt prózától visszhangzik; „*a háború náthás prózáját... hallja... a hangszórókból.*” És mintegy mindennek igazolásául jelennek ebben a kötetben olyan versek, melyek még leírásuk formájával sem akarnak verset imitálni: folyamatosan kitöltik a sorokat a lapszélig.

Nem egyedi jelenség. Illyés Gyula a *Dölt vitorla* elején kifejti, hogy „... a prózaversnek semmi köze az úgynevezett költői prózához. Sőt... ellensége a prózában írt költeménynek a költőire pöndörített próza.” Ebben a kötetben mégis találunk olyan verseket, amelyek feltűnés nélkül elvegyülhetnek Örkény egypercesei között. Eörsi István vívódva boncolja néhány művét, mert maga sem tudja eldönteni, prózát vagy verset hozott-e létre. Tény, hogy a modern próza igen pozitívan hatott az értelmi konstrukciót szétmorzsoló hatalmas képhalmazállapot felé rákosodó versre. Orbán kötetében ez nemcsak a prózai tördelésben, a világosodó stílusban látszik meg; nemcsak abban, hogy legalább egy tucat „egyperces novellát” olvashattunk a versek között; de az újdonságokra érzékeny Orbán átveszi a modern prózának olyan jellemző fegyverét is, mint az emlékezés lényegsűrítő technikája, az idősíkok keveredésének finom játéka. (Pl.: a *Cape Comorin* ciklus egyes darabjaiban.)

A formai prózaiasodással látszólag ellentmondóan nő meg Orbán lírájában a mítoszok, a kultúra kincsei és általában a humánus szerepe. Orbán az emberi kultúrát szembesíti korunk valóságával, „*ahol Rómeónak autót és Júliának kozmetikai cikkeket neveznek*”. Korunk ellentmondásait teszi még kegyetlenebbé groteszkébbé Júdással, Noéval, Lorcával, Robespierre-rel. „*Szögekkel veri át a nehézkedés a technika sisakos Krisztusát.*” Ezt a szembesítést elvégzi egy koron belül és: „*Az ön eszméit mélyen elsajátítottam*” — olvashatjuk a megszokott hivatalos kultúrmodorban, és utána — „*A havon sírta ezt egy csecsemő a bombázás után*”, „*A nyelv lázadására van szükség*”. Ezt a célt szolgálja verseiben a sok „*lerobbant mondataalkotás, mely a képzelet beakadt kuplungja által zörögve rázza a költészet karosszériáját*”. Orbán megundorodott a technikai civilizációtól, mert nem szüntette meg, csak civilizálta, pontos szakértelemmel kívánó munkafolyamattá szervezte a kegyetlenséget. García Lorca gyilkosain „*talmi gráciával*” villogott a csizma. Az A/1522, az „*érvényes rendelkezések szerint*” gyilkoló bürokrata hóhér példája is csak azt mondja, hogy „*végül is az ember olyan amilyen ő... mindig hazatalál a szabadság fészkére és röhögnivaló következetességgel újjáépíti hogy romokba találja másnap reggel*”.

Ez az ellentmondás egy romantikus civilizációellenességet vált ki belőle. „*Az ipari gonosztettek kollektív ürüléke*” önti el a világot, az ipar pedig „*piperés szörny*”. Stb. Párhuzamos képekkel kerül rokonságba a technikai fejlődés és az öregedés. Orbán a társadalmi jelenségek éles szemű kritikusa. Ironikusan, hangosan gyűjti össze mindazt, amit megragad „*ezen a mennyei vakondtúráson*”. „*Mert nem olyan ez a fűtetlen csillag, hogy bevegye a magasztos dumákat.*” Főként a nüanszok iránt van különös érzeke: „*mindenki kezet rázott a fájdalomtól megtört özvegygel és mélyen a szemébe nézve biztosította együttérzéséről és táviratozott Lázár feltámasztása alkalmából A LEGJOBBAKAT.*”

Néha a nüanszok a legátfogóbb lényegre hordozzák, mint Poloniusz Hamletről készült pecsétetes, két másolatot titkos jelentésében: „*Az állam-gépezet markáns egyéniségre vágyik, jó Tv arca, helyes beszédre... Tanácsunk: autóbaleset, mely után pár napig klasszikus zenét sugároz a rádió.*” Néhány verséből az is kiténik, hogy ismeri és használni tudja a dialektikát („*A halál halálának tavasza nyelved csik-*

landja, eleven kovát, mint köszörűn a kés, fogy és kiált.”), de a társadalmi folyamatok dialektikája érdeklődésének perifériájára szorul. Ennek ellenére úgy érezzük, nagyot lépett előre és jó irányba. Így egyre többet értheti önmagára is a kritika elején megkezdett költemény befejező részét: „A jó vers, mint a szög úgy áll a dolgok lényegében, és rajta függ a komor faliszőnyeg, a csillagos ég.”

RIGÓ BÉLA

Sükösd Mihály: Változatok a regényre

Magyar irodalomelméleti szakirodalmunk nem bővelkedik a regényműfajról szóló tanulmányokban. Amikor Sükösd áttekinti az eddigi magyar szakirodalmat, törekvése legjelentősebb előzményeként olyan művekre kell utalnia, melyek közül az egyik, Lukács György *Theorie des Romans*-a magyarul teljes szövegében máig sem jelent meg, a másik, Szerb Antal *Hétköznapi és csodákja*, a maga idejében rendkívül modern és érdekes, de prekoncepcióra épülő mű. Az utóbbi évtizedek magyar- és világirodalmának legjelentősebb műveit és tendenciáit összefoglaló, koncepciózus regényelmélet, Ungvári Tamás néhány esszéisztikus kísérletétől eltekintve, nem nagyon született, inkább egyes írókról és művekről szóló tanulmányokról beszélhetünk, s a nagyobb igényű, a műfaj egyik változatát a történelmi és esztétikai tárgyalás síkján világirodalmi áttekintésben összegezõ A történelmi regény, Lukács György műve is több mint három évtizede keletkezett immár. Ezért mindenképpen nagy örömmel kell üdvözölni minden olyan igényes kísérletet, amely az utóbbi néhány évtized világirodalmának regényterméséből önként kínálkozó elméleti tanulságokat hajlandó elvonni és rendszerezetten összegezni. Sükösd Mihály most megjelent műve kétségtelenül az eddig legigényesebb ilyen típusú összegezési kísérlet.

A bíráló helyzetét eleve megnehezítette Sükösd azzal, hogy művének célját korlátozta, lemondva teljes regényelmélet megteremtéséről. Ily módon kifogva a szelet a vitorlából, szinte erkölcsileg teszi jogosulatlanra mindenfajta hiányjegyzék felsorolását. Ezért kell elsősorban az ő példáját követnem, s ahogy ő, regényírótól szinte szokatlan elfogulatlansággal, analizálja és leírja a legújabb regény sajátosságait, nekem is elsősorban módszerének leírásával kell foglalkoznom.

Ő maga gyakorlati regényelméletnek nevezi művét. Esszéjének vallomáselemeiből világosan kitűnik, hogy sok esetben saját gyakorlatában megszenvedett felismerések is beleépülnek regényanalízisébe és tipológiájába. Hogy azonban az ilyen „megélésekből” ne következzen prekoncepciózus torzítás, egyedül ideálisnak talált regény-típus abszolutizálása, Sükösd az objektivitás fegyelmét kényszeríti magára, elsősorban egy olyan terminológia használatával, amely maga is biztosítja a kedvelt és átélt tárgytól való távolságtartás szükséges fokát. Ebbe a terminológiába mértékletesebb módon belevegyülnek a modern információelmélet szakszavai, s csak néhány szakkifejezésnek — pl. modell, alakzat, érvény (-esség) — használata tűnik csaknem modorosan gyakorinak. Viszont a terminológia szavainak többsége az egyik legnagyobbat fejlődött társadalomtudományi ág, a modern szociológia köréből való, még akkor is, ha a szerző szinte enciklopédikus tájékozottsága lépten-nyomon a modern természettudományok, a filozófiai irányzatok, a személyiséglélektan stb. terminológiájának használatában is megmutatkozik. Ez a szükséges objektivitás és távolságtartás a nemzetközi regényelméleti szakirodalom legjobb műveihez hasonlóan a modern regényfejlődés legfontosabb tendenciáinak a felismerését segíti elő. Alapvető kiinduló tézise a realista nagyregényhez viszonyított modern regény beszűkülése a regényépítkezés úgyszólván valamennyi elemének tekintetében. Ez a felismerés önmagában nem jelent elméleti újságot, de az a módszertani eljárás, amellyel előre-